ՎՈԼՈԴՅԱ ՍԲՐՅԱՍՅԱՆ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԱՆԴԱՌՆԱԼԻ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐ*

«Վաստակեցի ես ի հեծութեան իմում, լուացի զամենայն գիշեր զմահիճս իմ, եւ արտասուօք իմովք զանկողինս իմ թացի: Խռովեցաւ ի սրտմտութենէ ակն իմ, մաշեցայ ես ի վերայ ամենայն թշնամեաց իմոց:

Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան ոյք գործէք զանօրէնութիւն»:

/ԳԻՐՔ ՍԱՂՄՈՍԱՑ Զ 7-9/

Անցավ այսպես ևս երկու տարի: Այս ընթացքում աստվածաստեղծ բնությունը մեծագույն և չարագույն հարված հասցրեց մեր՝ քիչ թե շատ խաղա՞ղ ընտանիքին:

1946 թվականի գարուն: Մայիսյան մի ծաղկավետ օր, ընդամենը երեսուներեք տարեկան ծաղկափթիթ հասակում, մեզ՝ իր ընտանիքին և իր անչափահաս երեխաներին ընդմիշտ հրաժեշտ տվեց Աղավնի մայրս: Ծանր և կեղեքիչ հիվանդությունը վերջապես ասաց իր որոշիչ խոսքը: Մայրս մահացավ հիվանդանոցում:

Մորս մահից հետո, իմ պատանի անհասու գիտակցումով և դեռևս իր ծնավորման ընթացքում գտնվող տրամաբանությամբ, ես եկա այն համոզման, որ նա իր կյանքն ապրեց բացառապես տառապելով, տառապելով ոչ միայն ֆիզիկապես, այլև հոգեպես: Մայրս անբուժելի հիվանդ էր ոչ միայն ֆիզիկապես, այլև հոգեպես, հոգեպես, որովհետև իր խաթարված կյանքը նրան զրկել էր հոգեկան լիարժեք ըմբռնումի չափավոր գոհացումից, և ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ բնապարգև կյանքի վայելքներից ամենադյուցազ իսկ նշույլ անգամ նա չքաղեց: Սակայն այստեղ պետք է մի փոքր, որոշ չափով տողերը թաց անել և պարզաբանել մի քանի հանգամանքներ:

Վազգեն հայրս, ինչպես գիտեք, ահավոր ջանքերի գնով, մեծ դժվարությամբ կարողացավ ամուսնանալ Աղավնի մորս հետ: Մարանդիզի Ավետիսը՝ այդ ահասարսուռ, չարախորհուրդ էակը, դժկամությամբ տվեց իր համաձայնությունը Աղավնի դստեր՝ Վազգենի հետ ամուսնության: Ահա այս փոխադարձ ոչ լիարժեք համաձայնությամբ ամուսնության անհեռանկարային լինելն ընդգծվեց հենց առաջին իսկ օրից: Վազգենի և Աղավնիի ամուսնության առաջին իսկ ամիսներից խնամի այս երկու ընտանիքների միջև հարաբերություններն աստիճանաբար սրվեցին: Պատճառը հիմնականում այն էր, որ հայրս կտրականապես արգելում էր մորս հաճախակի այցելել հայրական տուն՝ հարազատներին: Իսկ մայրս հակառակ կերպ էր վարվում, չլսելու տալիս ամուսնու դաստիարակիչ պահանջները: Աղավնի մայրս կա՛մ չէր ցանկանում և կա՛մ էլ չէր գիտակցում մարդկային փոխհարաբերության մի շատ պա՞րզ ճշմարտություն. եթե երիտասարդ զույգերը երազում են ունենալ

* Հինգերորդ մասը տե՛ս թիվ Ը, էջ 107:

օրինավոր ընտանիք, ապա ամուսնությունից հետո աղջիկը մեկընդմիշտ հոգով և մարմնով պետք է կապվի իր կողակցի հարազատներին՝ մոռանալով անգամ հայրական ընտանիքի հզորությունը, ուժը, դիրքը և համարումը: Իսկ Աղավնի մայրս այդպես չէր վարվում, չէր համակերպվում հորս պահանջներին և շարունակում էր պահպանել հայ մարդու կողմից այդ խիստ դատապարտելի վարքագծի դրսևորումները, որի հետևանքը եղավ այն, որ նա աստիճանաբար օտարացավ իր ընտանիքից և մեկընդմիշտ զրկվեց և՛ իր ամուսնու, և՛ նրա ծնողների բարյացակամ վերաբերմունքից: Հենց այս հանգամանքն էլ հիմնական պատճառը դարձավ այն չարաբաստիկ իրողության, որի հետևանքով այս երկու ընտանիքները դարձան համարյա թե թշնամիներ...

Աղավնի մորս ոչ ընտանեհարգ վարքագծի դրսևորումը երևի թե, և ես հաստատ համոզված եմ դրանում, իր հոր՝ «ամենակարող» Մարանդիզի Ավետիսի «առասպելական» կերպարն էր՝ շրջապատված իր մի շարք համակիրներով: Եթե յուրաքանչյուր ոք այդպես տրամաբանի և իր վարքագիծը պայմանավորի ինչ-որ հզոր ուժերով, ապա, դրանից ելնելով, պետք է անել հետևյալ սխալ և մերժելի հետևությունը. յուրաքանչյուր արքայադուստր և կամ իշխանադուստր անհնազանդ ու անուղղելի պետք է լինի իր ամուսնական ընտանիքում, միշտ ապրի իր հզոր հոր երևակայական հովանու ներքո, մի երևույթ, որ երբեք ու երբեք արդարացի չէ: Միայն կարճամիտ ու տհաս էակն այդպես կմտածի:

Մայրս չգիտակցեց, որ այսպիսի վարքագծով նա իր կյանքն ընդմիշտ դատապարտում է կործանման: Օրինապահ և օրինավոր ընտանիքի համար և ընդհանրապես մարդկային փոխհարաբերության տեսակետից խիստ դատապարտելի և մերժելի է այսպիսի մտածելակերպը և նրանից հետևող դրսևորումները:

Ինչևէ, երկա՜ր ամիսներ պայքարելով, բայց վերջնականորեն համոզվելով, որ իր հորդորներն ապարդյուն են, հայրս իր դիրքավորումը Աղավնի մորս հանդեպ կտրուկ և մեկընդմիշտ փոխեց. աստիճանաբար սկսեց անտարբեր վերաբերմունք ցուցաբերել նրա նկատմամբ, նույնիսկ արհամարել նրան: Հարաբերությունները վերջնականորեն խզեց աներոջ ընտանիքի հետ, մի վարքագծի դրսևորում, որին համախոհ եղան և իր ծնողները՝ Գրիգոր պապս և Սաթենիկ տատս, այն դեպքում, երբ այս երկու խնամի ընտանիքներին բաժանում էր միմյանցից ընդամենը... մեկ պատ:

Ահա այս էր հիմնական պատճառը, որ պատերազմի հաղթական ավարտից հետո հորս վերադարձն այնքան էլ չուրախացրեց, չհուզեց, չերջանկացրեց Աղավնի մորս: Շուրջ երկու տասնամյակ տևած նրանց համատեղ կյանքը վերջնականորեն նրան բերել էր այն համոզման ու գիտակցության, որ ինքը բացահայտորեն արհամարված է իր ամուսնու կողմից:

Ճիշտ է, հայրս մի երևելի դրական կերպար չէր, ուներ իր էության բնորոշ բազմաթիվ բացասական կողմեր, բայց Աղավնիի և Վազգենի հարցում եկեք օբյեկտիվ լինենք, իրերը և երևույթները կշռադատենք արդյարամտորեն: Այս հարցում ես բացարձակորեն մեղադրում եմ Աղավնի մորս և անկողմնակալ կերպով պաշտպանում Վազգեն հորս:

Մարդկային այն էակը (տվյալ դեպքում խոսքս ուղղված է Մարանդիզի Ավետիսի նմաններին), որը միշտ և հանապազորդ խոսում է իր ուժի և հզորության դիրքերից, այդպիսին մարդկային հասարակության կողմից

անառարկելիորեն դատապարտված է անկողմնակալ պարսավանքի և արհամարհանքի:

Չմոռանամ ասել, որ Մարանդիզի Ավետիսի «համախոհներից» էր նաև նրա միջնեկ փեսան՝ Եպրաքսյայի ամուսինը, որի անունն անգամ արժանի չեմ գտնում հոլովելու այստեղ: Ահա այս «hզոր» մարդկային էակների՝ Մարանդիզի Ավետիսի, Վարդգեսի և նրանց «համախոհների» վարքագծի դրսևորման վերջաբանը եղավ մի անմեղ, համեստ ու սուրբ էակի՝ Աղավնի մորս կյանքի ցավագի՜ն վախճանը...
Թող խաղաղության մե՜ջ հանգչի ինձ համար միշտ նախանձելի սուրբ համարվող Աղավնի մորս մշտատառապյա՜լ հոգին:

Իր տեղին և ժամանակին ասել եմ արդեն, որ ես մայրական գուրգուրանք չեմ ստացել: Այո՛, նույնիսկ թե իմ մեջ չի էլ սաղմնավորվել և ծնվել բնաշնորհ այդ զգացումը դեպի մայրս: Ես այն առատորեն և անմնացորդ նվիրել եմ իմ Սաթենիկ տատիկին՝ այդ առաքինի և նվիրյալ կնոջը, և բազմապատկորեն ստացել պատասխան գուրգուրանք ու փաղաքշանք նրանից: Կրկին անգամ շեշտում եմ, որ մայրական զգացման հարցում ես չեմ մեղադրում Աղավնի մորս, քանի որ նա երկա՜ր տարիներ հիվանդ էր և գամված անկողնուն:

Ես ի խորոց սրտի հայցում եմ նրա անմե՜ղ ու սո՜ւրբ հոգու մայրական ներողամտությունը...

Այստեղ բոլորին լսելի, սակայն ի խոր ցավ ինձ միայն ասեմ, որ ես զրկված եմ եղել և ընդմիշտ էլ զրկված կմնամ մայրական փաղաքշանքներից և դրանց անմիջական արդյունք հանդիսացող նուրբ, քնքույշ ու սուրբ զգացումներից:

Մնա՜ք բեզ, մայր իմ:

***

Ծնողներիս հետ երկա՜ր «բանակցություններից» և պայքարից հետո, 1946 թվականին, վերջապես ես կարողացա թոթափել իմ ուսերից ինձ համար այնքա՜ն տհաճ պարտականությունների տևական և անվերջանալի փորձըն-թացը: Ես ընդմի՛շտ լքեցի երաժշտական դպրոցը: Այնուհետև, հենց նույն տարի, ժամանակավորապես թողեցի նաև հանրակրթական դպրոցը, որի մասին կխոսեմ իր ժամանակին: Իմ կողմից դրսևորված այս համառ պայքարի և ձգտման իրականացումը ոչ թե պատահական համաձայնություն էր ծնողներիս կողմից, այլ այն բանի հետևանք, որ հայրս պատերազմի տարինե-րին հաճախակի գրել էր իր ծնողներին. «Որդուս տվեք մի արհեստ սովորի, հիմա արհեստի դար է»: Եվ այս խնդրանք-հորդորն էլ հենց իր հիմնական և որոշիչ դերը կատարեց: Հայրս էլ, որ արդեն շուրջ մեկ տարի էր, ինչ վերադարձել էր ռազմաճակատից, հենց ինքն էլ վերջնականորեն որոշիչ դեր խաղաց այս հարցում:

Վերջապես՝ ես հասա իմ նպատակին: Այժմ արդեն ծնողներիս հիմնական մտահոգությունն էր, որ ես որևէ արհեստի տիրապետեմ: Առայժմ ես ոչ մի տեղ չէի կարող աշխատանքի ընդունվել, քանի որ... դեռևս անչափահաս էի, չունեի անձնագիր: Մինչև անձնագիր ստանալս ես հորս հորդորներով և նույնիսկ պահանջով մեկ տարի ստիպված եղա օգնելու նրան, թեև առևտուրը բոլորովին էլ չէր բխում իմ հոգեբանական կերտվածքից: Ես ստիպվա՛ծ էի

ժամանակավորապես կատարել ինձ համար այդ տհաճ և իմ ներաշխարհին ոչ բնորոշ աշխատանքը:

Մոնտրի ընթացքում ժամանակ առ ժամանակ մեզ մոտ էր գալիս և կամ ինձ փոխարինում Գրիգոր պապս՝ ինձ համար հատկապես այդ առաքինազարդող անձնավորությունը: Ցավոք, նա արդեն և՛ ֆիզիկապես, և՛ մարմնապես շա՜տ էր թուլացել և քայքայվել, հաճախ էր նիվանդանում և օրերով գամվում անկողնում: Բայց, ինչ արած, նա ստիպված էր ոտքի վրա եղած ժամանակ օգնել իր որդում՝ Վազգենին, որպեսզի երկուսով համատեղ կարողանային այդ ծա՜նր փարիներին իրենց ընտանիքը զերծ պահել սովից ու հիվանդությունից և քիչ թե շատ ապահովել ապրուստի միջոցներ: Իսկ նրանք, հազար փա՜ռք ու պատի՜վ նրանց, այս հարցում արդարացրեցին իրենց: Նրանք բավարար չափով կարողացան հոգալ իրենց ընտանիքի ապրուստը:

Այստեղ մի փոքր ուշացումով, բայց տեղին է ասել, որ ծնողներս, հատկապես Սաթենիկ տատս, կարծես լուծը վզիս դրած էին ինձ «քշում» դեպի երաժշտական դպրոց: Ինձ համար շատ սովորական էր կարկատած տաբատով հաճախել հանրակրթական դպրոց, սակայն այդպիսի արտաքին տեսքով մտնել երաժշտական դպրոց՝ այ դա՛ արդեն ինձ համար կարծես կնշանակեր շղթայակապ սպանդանոց գնալ: Ծող ձեզ տարօրինակ չթվա, եթե ասեմ, որ ես մանուկ չափ ամաչում և ինձ անչա՜փ նսեմացած էի զգում՝ այդպիսի տեսքով մշակութային ուսումնական այդ օջախ ոտք դնելուս համար: Բացի այն, որ իմ տաբատը մի քանի տեղերից կարկատած էր, դրան ավելացրեք նաև այն հնամաշ բամբակաբաճկոնը, որ ես կրում էի ինձ վրա արդեն մի քանի տարի:

Ի հեճուկս իմ այս խղճուկ ու ողբերգելի արտաքին տեսքի, իմ դասընկերները երաժշտական դպրոց էին հաճախում՝ իրենց վրա կրելով շքե՜ղ հագուստներ, իսկ ձմռան ամիսներին՝ նույնքան թանկարժեք ու շքեղ վերարկու, օձիքն էլ՝ նրբորեն և խիստ քաղաքակիրթ կերպով օղակ տված մի նրբագործ խավոտ վզնոց: Էլ չեմ ասում այն մասին, որ այդ աշակերտների գրպաններում անպակաս էին շոկոլադի սալիկները:

Ցավն այն էր, որ ես այս ամենը զգում էի իմ մաշկի վրա, գիտակցում, որ այս մշակութային ուսումնական հաստատությունն իմ տեղը չէ, թեև ես ընդունակ ու առաջադեմ աշակերտներից էի: Հաշվի առնելով այս արտաքին, խիստ էական ներգործությունները ինձ վրա, ես ինձ չափազանց նսեմացած և արհամարհված էի համարում սույն միջավայրում:

Ինչպես մեր քաղի երեխաների վերաբերմունքը էր բացասական ազդեցություն ունենում ինձ վրա՝ երաժշտական ուսում ստանալու առումով, այնպես էլ երաժշտական դպրոցի նշածու արտաքին, խիստ էական հանգամանքները լուրջ բացասական ներգործություն էին ունենում իմ հոգում: Նորից եմ կրկնում. ես ինձ ահավոր կերպով նսեմացած էի զգում մշակութային ուսումնական սույն հաստատության՝ ինձ համար ճնշիչ այս մթնոլորտում...

Սկզբնական ուսումնական տարեշրջաններին ես գերազանց առաջադիմությամբ էի փոխադրվում դասարանից դասարան: Հետագայում մեր քաղի երեխաների բացասական վերաբերմունքը և երաժշտական դպրոցի ճնշիչ ազդեցության մթնոլորտն ինձ աստիճանաբար ստիպեցին ուսման մեջ երերալ, ետընթաց ապրել, մի կերպ՝ դասարանից դասարան փոխադրվել: Ի ապացույց այս բանի ասեմ, որ երաժշտական դպրոցի աշակերտական սիմֆոնիկ

նվագախմբում ես առաջին տարիներին, որպես առաջադեմ աշակերտ, նստում էի «առաջին ջութակ» շարքի առաջին աթոռին: Այնուհետև երբ ես սկսեցի երեքալ ուսման մեջ, վատ առաջադիմություն ցուցաբերել, ինձ աստիճանաբար տեղափոխեցին երկրորդ, երրորդ շարք, անգամ «առաջին ջութակ» շարքից տեղափոխեցին «երկրորդ ջութակ» շարք: Ես այլևս չէի արդարացնում ուսուցիչներիս հույսերը...

Այստեղ առանձնահատուկ կերպով պետք է շեշտեմ, որ իմ սերնդակիցների շրջանում երևի թե շատերը եղան, որ թողեցին ուսումը և այդ մատղա՜շ հասակում անցան աշխատանքի՝ հանուն իրենց և իրենց ընտանիքների գոյատևման: Ցավալի է արձանագրել այս ամենը՝ կյանքի կանոնների օրինաչափ ռիթմի ո՛չ օրինաչափ խախտումը:

Արդ, ստիպված եմ շեղվել հիմնական նյութից և խոսել ներկա ժամանակներում մեր հասարակությանը հուզող խի՛նդ դատապարտելի մի երևույթի մասին: Հարգելի ներկա պարոնայք, այժմ մեր հասարակության շրջանում գլուխ է բարձրացրել մի բացասական երևույթ, որի կողքով երբեք չպետք է անտարբեր անցնել: Եթե իմ սերնդակից պատանիները, ինչ-ինչ արդարացի հանգամանքներից դրդված, ստիպված էին թողնել իրենց ուսումը և անցնել աշխատանքի՝ հանուն իրենց գոյատևման, այդ ժամանակաընթացքում ինարկե ձեռք բերելով նաև մի որևէ արհեստ-մասնագիտություն, ապա ներկայիս մատաղ սերունդը, թողնելով ուսումը, միմիայն ու բացառապես զբաղված է «մասնագիտանալ» ստոր, անազնիվ առևտրի և այլ նմանատիպ «աշխատանքային» բնագավառներում: Այս բոլոր բացասական երևույթների պատճառը հիմնականում մեր երիտասարդության անգործության մատնված լինելն է: Դուք պատկերացնո՞ւմ եք, թե տասը կամ քսան տարի հետո ինչպիսի՛ որակումով կպիտակավորեն մեր հասարակությանն օտարները: Ներեցեք համարձակությանս համար, բայց ստիպված եմ ասելու, որ երբ հասարակությունն է համարյա ամբողջապես ապականված, ապա նրա ոտքերի տակ հողը խի՛նդ երերուն է և կործանարար, իսկ նրա՝ կրկին ոտքի կանգնելը՝ անհույս և երազային: Այս հարցում երբեք չպետք է մեղադրել պարզ ու ազնիվ աշխատավոր ժողովրդին, որովհետև նրա դերն այս հարցում երբեք չի կարող որոշիչ լինել: Այս հարցում բացառապես մեղավոր են քարձր էշելոններում «հանգրվանածները»: Այստեղ աներեր և անվարան բերենք ժողովրդական իմաստուն ասացվածքը. «Ձուկը գլխից է հոտում»:

Պատվարժան և հարգարժան ներկաներ, այժմ, ներկայումս, հենց հիմա մեր ժողովրդի գլխին կախված «ամենահաղթ» Նեռի այս մարդակործան գավազանը պետք է անհապաղ ետ մղել, ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ մեկընդմիշտ ոչնչացնել, փոշի դարձնել, այլապես ուշ կլինի:

Ուշքի՛ եկեք, ուշքի՛ եկեք, ժողովուրդ, և դուք, պետական պաշտոնական այրեր:

***

Աղավնի մորս մահից դեռևս մեկ տարի էլ չէր անցել, երբ 1947 թվականի փետրվարյան մի ցրտաշունչ օր մեզ՝ իր ընտանիքին ընդմիշտ հրաժեշտ տվեց նաև Գրիգոր պապս: Իր տեղին ես ասել եմ արդեն, որ Գրիգոր պապս անչա՜փ հյուծված էր ու քայքայված: Այդ իսկ պատճառով նա հաճախակի էր հվանդանում և գամվում անկողնում: Եթե պատերազմի չորս տառապալից երկարաձիգ տարիներին Գրիգոր պապիս համար երազային էր թվում այս

անկողինը, ապա այժմ նա ստիպված էր հնազանդվել բնության երբեմն հեգնախառն օրինաչափություններին և նրա սառնասիրտ ու դաժան վճիռներին: Այստեղ սրտի ցավով պետք է նշել, որ Գրիգոր պապիս օրգանիզմի այս արագ քայքայումը գալիս էր նրա ապրած անվերջանալի տառապանքներից՝ սկսած 1915 թվականի Մեծ գաղթից և այնուհետև նրա անժխտելի հետևանք հանդիսացած բնականոն ողջ իրողությունների հերթագայությունից: Չմոռանամ ասել և կրկին անգամ շեշտել, որ Գրիգոր պապիս առողջական վիճակի քայքայման որոշիչ ու վերջնական հարվածը պատերազմական այն չորս տարիների հոգեմաշ և անհատնում դառնություններով լի կյանքն էր, որ նա ապրեց ու անցկացրեց միմիայն օրնիբուն տանջվելով: Բայց չէ՞ որ պատերազմական այդ չորս տարիներին իր ընտանիքի, հատկապես իր մատղաշ թոռների գոյատևման հիմնական ծանրությունն ու բեռն իր ուսերին էր ընկած: Եվ նա՝ այդ անչափ առաքինի ու բարեհոգի անձը, անմնացորդ նվիրումով կարողացավ կատարել ծնողական իր պարտականությունները՝ սակայն անվերականգնելիորեն և վերջնականորեն քայքայելով իր առողջությունը:

Հիմա արդեն, հիվանդ վիճակում, քնելուց առաջ, Գրիգոր պապս ավելի հաճախ էր կրկնում այն միտքը, ինչ պատերազմի տարիների երանական անկողնում գտնվելու ժամանակ.

- Ախր ես ինչպե՞ս էս փափուկ անկողին թողնեմ և էթամ-պառկեմ էն պա՜ղ խոռի մեջ:

Անընդգրկելի հավերժության ինչ-որ ընդամենը երեք տարվա մի չնչին ժամանակահատվածում՝ երեք անդառնալի կորուստներ մեր ընտանիքում: Վարազդատ հորեղբայրս իր մատղաշ ու անփորձունակ կյանքը նվիրաբերեց հանուն հայրենիքի հարատևման և ազգայնապաշտ Գերմանիայի ջախջախման: Աղավնի մայրս իր կյանքի լուսաբացին, կյանքի իր ամենածաղկուն շրջանում, զոհ գնաց երկու, այսպես ասած, խնամի ընտանիքների թշնամական հարաբերություններին: Գրիգոր պապս ծնվեց աստվածաստեղծ կենսատու հողից, ողջ էությամբ ու նվիրումով շահեց, պահեց ու պահպանեց իր ընտանիքի գոյությունը, սակայն, ցավոք, քայքայեց, մաշեց ու ավերեց իր առողջությունը և գնաց հանգչելու հավերժի գիրկը:

Հողի՛ց ծնվեցիք և մշտական ու վերջնական հանգրվա՛ն գտաք նրա հյուրընկալ գրկում:

Հո՛ղ էիք, հո՛ղ դարձաք:

Հազա՜ր ողորմի Գրիգոր պապիս, Աղավնի մորս և Վարազդատ հորեղբորս անարա՜տ ու ջի՜նջ հոգիներին:

Այստեղ թույլ տվեք երկու խոսքով ի մի բերելու Գրիգոր պապիս համեստ կենսագրությունը: Ծնվել էր Վանում և շուրջ չորս ու կես տասնամյակ ապրել իր հարազատ ոստանում՝ այնտեղ անցկացնելով և՛ քաղցր ու բերկրալի, և՛ ջանադիր տառապանքներով լի կյանք: Գրիգոր պապս առանձնապես աչքի չի ընկել ո՛չ իր մտավոր ունակություններով, ո՛չ իր հարուստ նյութական կարողություններով և ո՛չ էլ իր հզորությամբ ու սարսափով շրջապատի նկատմամբ, այլ Աստված նրան շնորհել էր բազում բարեմասնություններ. ազնվություն, բարեհոգություն, նվիրվածություն, անաչառություն... Եղել էր շատ պա՜րզ, հասարակ աշխատավոր անձնավորություն: Վանում ապրած վերջին տարիներին պաշտոնավարել էր տեղի օրիորդաց վարժարանում որպես վերակացու: Այստեղ «պաշտոնավարել» բառը խնդրում եմ հասկանալ

որպես «պարտականությունների կատարում», «աշխատել» իմաստով, այլ ոչ թե «պաշտոն», «պաշտոնյա», որ ինչպես հիմա է ընկալվում:

Մինչև այժմ ես համեստաբար հարկ չեմ համարել խոսել այն մասին, որ Գրիգոր պապս իր ժամանակին վաստակել էր արդեն իր անձը բնորոշող մի մակդիր, տիտղոս, կոչում, այն է՝ հատուկ անվանը կից նշվող «աղա» մեծարման բառը՝ «Գրիգոր աղա»: Այդպես էին կոչում նրան ոչ այն պատճառով, որ նա մեծահարուստ էր և կամ նշանավոր անձ, ո՛չ, քավ լիցի, այլ ի գնահատումն նրա ազնվության, բարության և հոգու պարզության: Եվ ես քանի որ ապրել եմ նրա հովանավորության և խնամքի տակ, բավարար չափով զգացել ու լիովին ճանաչել նրա մարդկային այդ բոլոր բարեմասնությունները, դրական հատկանիշները, ապա իմ համեստ եզրակացմամբ այդ տիտղոսն արժանի վաստակն էր նրա ջինջ ու առաքինի անձի:

Եկեք այստեղ կրկին վերադառնանք մի հարցի, վերջնական պարզություն մտցնենք նրա մեջ և մեկընդմիշտ վերջ դնենք դրան, քանի որ ինձ համար խիստ տհաճ է այդ թեմայի շոշափումը:

Ուրեմն այսպես, Գրիգոր պապիս այս արժանահավատ տիտղոսը կարծեք մի անբուժելի խոց լիներ՝ խրված Մարանդիզի Ավետիսի, նրա փեսա Վարդգեսի և անգամ նրանց ժառանգորդների չարակամ հոգու մեջ: Թախանձագին խնդրում եմ այս հարցում ինձ ճիշտ հասկանալ և այն չընդունել որպես բամբասանք կամ վրեժխնդրական զգացմունքների արտահայտություն: Ո՛չ երբեք: Բայց և այնպես, Մարանդիզի Ավետիսի և նրա համախոհ ջոկատի բարեհաճությամբ բացահայտ վերաբերմունքը մեր ընտանիքի նկատմամբ փոխանցվել էր նաև նրանց հետնորդներին: Ի ապացույց դրա նշեմ մի փոքրիկ էպիզոդ, զրույց-խոսակցություն՝ տեղի ունեցած իմ և Վարդգեսի որդու միջև: Հարազատական նե՞ղ շրջանակում, համեստ սեղանի շուրջ, նշված անձնավորությունը, օղու մի քանի բաժակ կոնծելուց հետո, չկարողանալով զսպել իր դատարկ ներաշխարհի եռուզեռը, անսպասելիորեն հետևյալ կերպ դիմեց ինձ.

- Մուրադ, մարդիկ քո Գրիգոր պապի ո՞ր արժանիքն էին հաշվի առել, որ նրան «աղա» էին կոչում: Ա՛յ, իսկական աղան հայրս էր, որ քաջիմով էր բաց անում բարձր պաշտոնյայի առանձնասենյակի դուռը:

Նա անմտորեն և թերգիտակցորեն որքա՜ն ճիշտ բնորոշեց իր հոր վարքագիծը և էությունը:

Ես չհամբերեցի և անմիջապես վրա բերեցի.

- Արժանավոր մարդուն գնահատում են ո՛չ թե իր զորեղությամբ և կամ հարստությամբ, այլ մարդկային իր դրական հատկանիշներով, որով իրոք մեծահարուստ էր Գրիգոր պապս:

Այս պատասխանից նա անակնկալի եկավ և այլևս ոչինչ չասաց:

Աղավնի մորս և՛ մահից առաջ, և՛ մահից հետո ես հաճախակի էի այսպիսի զազրախոս զրույցների մասնակից լինում, զրույց, որի թունավոր նետի սլաքն ուղղված էր մեր ընտանիքի հասցեին: Բա՜ց ամեն անգամ ինձ հանգստացնում էի՝ ասելով. «Ձայն բարբառոյ յանապատի»: Այսպիսի «զրույցների» ժամանակ ես հաճախ էի շեշտում.

- Նրանք իմ ամենամոտ հարազատներն են, իմ հարազատ ընտանիքի լիարժեք ղեկավարները:

Այսպես անցան տարիներ, և ես համարյա կտրեցի շփումներս նրանց հետ:

Ճիշտ է, Մարանդիզի Ավետիսն իմ մորական պապն էր, իսկ Գրիգոր աղան՝ հայրական, սակայն Մարանդիզի Ավետիսին՝ այդ անարժան էակին ինչպե՞ս կարելի էր Գրիգոր պապիս՝ այդ առաքինի ու մաքուր անձնավորությանը, կշեռքի նույն նժարին դնել, համեմատել միմյանց հետ: Ներո՛ղ եղեք իմ այս խիստ կողմնակալ դիրքավորման համար, որովհետև Գրիգոր պապիս՝ այդ առաքինի անձին, կշեռքի նույն նժարին դնել, համեմատել Մարանդիզի Ավետիսի նման անարժան մեկի հետ, կնշանակի մեղանչել արդարության առջև:

Ահա այս, այսպես ասած, անվանակիր և անանուն պայմանականությունները և այլ նմանատիպ էակներ կանխորոշեցին հետագա իմ դիրքորոշումն այդպիսի «հարազատների» նկատմամբ:

***

Նույն՝ 1947 թվականի աշնանը վերջապես իրականացավ իմ վաղեմի երազանքը: Ես դարձա աշխատավոր: Աշխատանքի ընդունվեցի Երևան քաղաքի շոգեքարշերի վերանորոգման արհեստանոցում որպես փականագործի աշակերտ: Ինձ համար բացվեց կյանքի ճանաչողության մի նոր, անծանոթ աշխարհ՝ լի անսովոր հոգսերով ու բազում չարչարանքներով, որն սկիզբ դարձավ չափահաս կյանքի իմ նորամուտը ազդարարող հիշարժան ու անմոռաց ժամանակաշրջանի: Ես անսահմա՜ն երջանիկ էի: Չէ՞ որ մտել էի կյանքի նոր աշխարհ՝ լի ապագա լուսավոր հույսերով ու հեռանկարներով:

Անշուշտ չեմ թաքցնում նաև այն իրողությունը, որ կյանքի այդ նոր աշխարհում սկզբնական շրջանում ես ինձ դրսևորում էի մի փոքր անհամարձակ ու կաշկանդված, որը, բարեբախտաբար, շատ կարճ ժամանակաընթացքում հաղթահարվեց, հարթվեց ու անհետացավ: Մի քանի ամիս անց ես արդեն թոթափել էի ինձանից այս բոլոր բացասական երևույթները և լիարժեքորեն անդամը դարձել աշխատանքային այդ ընտանիքի: Իմ վարպետն էր Իրանի Թավրիզ քաղաքից շուրջ մեկ տարի առաջ ընտանիքով Մայր Հայրենիք ներգաղթած մի անձնավորություն: Արամայիս էր նրա անունը: Հետագա մեր զրույցներից պարզվեց, որ նրանք ևս 1915 թվականի տառապյալներից էին: Չարաբաստիկ այդ տարի նրանց ընտանիքը նույնպես մի կերպ, մազապուրծ լքել էր իր հայրենի հողը և փախել ու բնակություն հաստատել Իրանի Թավրիզ քաղաքում: Եվս մի անդառնալի ցավ: Կրկին իմ առջև հառնեց վերագաղթական մի նոր հայ ընտանիք: Սփոփիչն այն էր միայն, որ այդ վերագաղթական ընտանիքը վերջապես հայտնվել էր իր հայրենիքում, պատմական Հայաստանի այս փոքրիկ մի հողակտորի վրա, հողակտոր, որ կոչվում էր Խորհրդային Հայաստան:

Մենք՝ ես ու իմ վարպետը, շատ շուտ մտերմացանք միմյանց: Երևի թե իմ հոգու ձայնն արտաքերվում էր նրա հոգու ներդաշնակ լարերից: Թեև ստալինյան բռնությունների ժամանակաշրջանն էր, բայց մենք, գաղտնորեն, շատ հաճախ էինք զրուցում պատմական մեր Հայրենիքի, գաղթի օրերի չարագույժ դեպքերից: Իսկ նա, երբ տրամադրությունը բարձր էր լինում, մեծ ոգևորությամբ խոսում էր Իրանահայ ազգային-եկեղեցական կյանքի մասին, նրա հոգսերից, ներկա կյանքի քիչ թե շատ բարվոք վիճակից: Սակայն

յուրաքանչյուր անգամ չէր մոռանում խոսել իր ծնողների, արյունակից հարազատների, 1915 թվականի նրանց անմոռաց քաջագործությունների մասին: Անսահման հպարտությամբ էր խոսում իր հարազատների այն հատվածի մասին, որոնք այժմ էլ հարում են դաշնակցական կուսակցությանը և պայքարում հանուն մեր ժողովրդի ճակատագրի շտկման և իրավունքների վերականգնման:

Հիշարժան ու անմոռաց օրեր էին դրանք, իմ՝ շոգեքարշերի վերանորոգման արհեստանոցի աշխատանքային գործուեության այդ կարճ ժամանակահատվածը: Ես երկար չաշխատեցի այնտեղ, ընդամենը շուրջ մեկ ու կես տարի, բայց իմ և վարպետիս միջև մտերմական կապը երկա՜ր տարիներ շարունակվեց:

1950-ական թվականների վերջերին անսպասելի տեղեկացա, որ ինձ համար օրինակելի ու նայրենասիրության չափանիշ հանդիսացող այս ընտանիքը մեկընդմիշտ լքել է Մայր Հայրենիքը և մեկնել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ: Ես անակնկալի եկած երկա՜ր ժամանակ չէի հավատում այդ իրողությանը: Ինչպե՞ս կարող էր անհամար հայրենասիրական քաջագործություններ կատարած այդ ընտանիքը, այդ գերդաստանը թողնել իր բնօրրանը՝ Մայր Հայաստանը, և հեռանալ այնտեղից: Ինչևէ, կրկին գաղթականի ցուպն իր ձեռքը վերցրեց մի հայ ընտանիք, մի հայ գերդաստան՝ հետագա իր ճակատագիրն ընդմիշտ կապելով օտար ժողովուրդների քմահաճ վերաբերմունքին:

Դատապարտելի է այն անձը, որը լքում է իր հայրենիքը: Առավել դատապարտելի է նա, ով նպաստում է այդ բացասական երևույթին:

Ինչպե՞ս կարելի է լքել հայ մարդու համար մի բուռ դարձած սրբություն սրբոց այս հողակտորը:

*****